

Skjoldabøkene og andre bygdebøker - frå pante- og tingbøker til gards- og personforteljingar

Nils Olav Østrem, Universitetet i Stavanger

Slekt og data Haugaland 11.03.2019

Mange gards- og slektshistorier blir først og fremst berre brukte til å finna formødrer og forfedrar. Gardssogene inneheld ofte forteljingar om både gardar og personar. I foredraget viste Østrem korleis mange av gardssogene gir fylldig informasjon om personar og grupper. Han gav også eksempel på korleis panteregister og pantebøker gir tilvisingar til innhald som kan brukast til å byggja opp forteljingar både om gardsbruk, husmannsplass og om menneska som budde på desse. Tingbøkene og andre rettsprotokollar er særleg rike kjelder til å skapa slike gards- og personforteljingar. Foredraget kom også inn på kva mikrohistorie er og korleis kjeldestoff om «normale unntak» kan brukast til å laga forteljingar og byggja opp samanheng og kontekst nedanfrå. Foredraget var ei vandring frå bygdebøker via pante- og tingprotokollar fram til sjølvstendige gards-, plass- og personforteljingar.

mikrohistorie

MÅL: Å sjå fortida på ein annleis måte

- FOKUSERA PÅ SPESIALTILFELLA OG «SMALL UNITS»

*- UNNGÅ STANDARDEN TIL eller I DEI STORE
SPØRSMÅLA I HISTORIA*

Paa en vilson sti av Arnvid Lillehammer (1981)

- Det normale unntak: kvegtjuveri
- Forteljinga/tradisjonen om kvegtjuven
- Rettssaka om kvegtjuven – kjeldegransking og kjeldetolking
- Samfunns- og maktstruktur – sosial deling og embetsverk gjennom rettssaka
- Tolking av samfunnsfenomen, f.eks. haugianismens framvekst og folks etiske og moralske forståing av eit rettsleg spørsmål – kvegtjuveriet

Mikrohistorie

- ▶ <https://www.youtube.com/watch?v=OBSvBWJcWxl>
- ▶ Kva er mikrohistorie? Sentrale faktorar:
 - forteljing / rolla til forteljinga
 - syntese – forholdet til det lokale
 - historie og fiksjon
 - konsept – empiri og dekonstruksjon av struktur og maktforhold - **kjeldetolking**
 - **“det normale unntak”** – kvalitativ metode: det individuelle nivået
 - scale of observasjon – reduksjon av “den store historia”? *Mhist. tar opp store spørsmål.*
 - individ og fortid
 - etnologi og antropologi: manuskript
 - relativisme
 - kontekstualisering

Internasjonale eksempel på mikrohistorie

- ▶ Garlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller* (1980)
- ▶ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou: The Promised Land of Error* (1979)
- ▶ Natalie Zemon Davis, *The Return of Martin Guerre* (1983)

Omgangsskulelæreren Synnøva Eliasdotter

- ▶ «Presten Heibergs skolestrid i Vats for 200 år siden» = 1760-åra
- artikkel i *Sogeblad for Skjold og Vats* 1983 og 1984

http://www.vindetreet.com/images/skjoldvats/Sogeblad_for_Skjold_Vats1983.pdf

- ▶ Synnøva vitna at ho først «forrettet skolen på landet i Vats sogn [...] 3 år og 9 uker»
- ▶ seinare «leste hun alene for de barn hvis foreldre holdt henne med kost og underholdning»

«Skule-Per»

– frå pensjonert lærar til stemnevitne

- møtet med kvekaren Jon Olson Kårhus i Vats og utpantingar i 1860-åra
– *eit mikrohistorisk eksempel*
- Per stod i døra og forhandla med Jon om utlevering av utpanta ur i 1865
- Jon sa seinare at «**der ofte er Skjelmer i hans Huus**»
- Jon vitna ein annan gong at han alltid hadde høyrte at det skulle vera **ulovleg å avhalda offentlege forretningar "etter Solens Nedgang"**. Lensmannen hadde kome til huset hans etter at sola var gått ned.

Omgangsskulelæraren som utvandra Bjørn Larsson Kalvaland

- ▶ *Bjørn Larsson* emigrerte i 1872 etter at han allerede før avreise si "had been engaged as a teacher for a small school near Rushford, Minnesota".
- ▶ "found that the church denomination engaging him did not square with his religious views"
- ▶ Bjørn heldt elles fram som lærar, og var seinare "always a leader in his community Roseville" i Nord Dakota

▶ **DET TRANSNASJONALE PERSPEKTIVET PÅ SKRIFT- OG LESEKULTUR**

Omgangsskulelæraren som utvandra Bjørn Larsson Slottenå

- *Bjørn Larsson Slottenaa* frå Vats er endå eit døme på ein lærar som drog til Amerika.
- Han var om bord på seglskipet "Protector" då dette la ut frå Stavanger hamn 29. april 1870.
- Bjørn Slottenaa var ikring 35 år og husmannsson frå Slottet under garden Sjurseikje i Øvre Vats.
- Han hadde vore lærar ulike stader i Skjold fram til utgangen av året 1869. Då sa han opp med tanke på amerikareisa si.
- Bjørn Slottenaa hadde 14 års erfaring som lærar då han sa frå seg eit opptent lønstilllegg på 15 dalar ved å emigrera.

For Fedreland og Broderband
av Brit Marie Hovland

*Allmugeskulelærarane si møteverksemd
i det nasjonale gjennombrøtet 1850-1870*

Hovudfagsoppgåve i historie, Universitetet i Oslo, 1997

TEMA: TIDLEGE lokale/regionale LÆRARLAG/-FOREININGAR

Hovlands konklusjon:

- lærarane/seminaristane 1850-1870 deltok i nasjonsbygginga
- desse lærarane representerte eit alternativt nasjonssyn
- utgangspunkt i den rurale norske kulturarven og busetnaden
- fremja eit demokratisk samfunn som framtidsmål

Spørsmål

- ▶ *Fanst det «lekfolk»/bygdefolk/lærarar på 1700-/1800-talet som var berrføtt-historikarar av islandsk/europeisk type:*
- ▶ *som etablerte historiske «workshops» / arenaer for bokleg, skriftleg aktivitet?*

eller

- ▶ *som skapte «local memorial centers» som tok vare på historiske hendingar/kunnskaper (lesing/skriving) på eit grasrot-nivå?.*

Dagboksskrivaren Henrik Olson Dybdahl

- Dagbok 1906 og 1909 (bevart)
- *Bondedagbok* – Henrik var bonde og lensmannsson, busett Skjold
- Publisert i sogeskriftet/det lokalhistoriske årsskriftet *Vindetreet*
- Gjeremål på gardsbruket, i grenda og i bygda/soknet/lensmannsdistriktet
- Kommentarer til politikk, bygdeliv og kvardag – lite tankar og emosjonar

Bondeprokuratoren i Etne Engel Engelsen Gjøen (1746-1827)

- ▶ [...] i 1784 flytta han til Etne (frå Årvik i Vikebygd, fødd på Gjøa i Hålandsdalen, Strandvik) [...]
- ▶ Han hadde råd til å ofra seg for andre ting enn gardsdrifta. På Mo heldt han flust med tenestfolk, og verka sjølv som prokurator eller sakfører.
- ▶ Prokurator-tittelen pryda han seg med like frå han kom til bygda.
- ▶ Han tok på seg å føra rettssaker for folk, eller var verje eller formyndar.
- ▶ Men bøndene var frå gamalt av vane med å klara slikt utan fagfolks hjelp, og dei gjorde lite bruk av prokuratoren sin før 1800.
- ▶ Sidan skulle han få eit heilt anna rom i bygdesamfunnet.
 - ▶ (Ståle Dyrvik, *Etne-soga*, band 2 (1972), side 611.)

«Duelands-logen»

Kristoffer Kristofferson (1751-1817)

- ▶ 36 år gammel feira Anna (på Dueland i Ølen, Vindafjord) bryllaup med den knapt 20 år gamle Kristoffer Kristofferson Gjelmervik, son til Skånevikkens lensmannen [...]
- ▶ Kristoffer var sjølv djupt ulykkeleg over giftemålet og klaga og bar seg i bryllaupet. [...]
- ▶ Ekteskapet var ikkje så lukkeleg. [...] «Kristafor» [...] likte seg betre på grannegardane enn heime.
- ▶ Han greidde ut om lovar og forordningar og hjelpte folk når dei trong juridisk hjelp. Som lensmannsson var han meir lovkunnig enn folk flest.
- ▶ Så han gjekk under tilnamnet *Duelandslogen* (= -loven).
 - ▶ Anders Haugland, *Bygdebok for Ølen* (1986), side 231.

Gardsarkiv

- *Ås-arkivet ved Ryfylkemuseet*
- *Døsja-arkivet i Suldal*
- *Johannes Helleland-arkivet/samlinga i Ullensvang*
- *Aga-arkivet i Agatunet*
 - *-husmannsbrev*
 - *-stortingsmannsbrev: Svein Mossige i Time og Johannes Aga i Ullensvang*

Bonden har nu fået opladte Øine

- stortingsmennene Sven Mossige og Johannes Aga
skriv brev i 1820-/30 åra

andre spår Constitutionen størtet

- brev dat. Mossige 7.11.1832:

- Ole Gabriel Ueland vald 4.8.1832 til stortingsmann for Stavanger amt:
- *en exemplarisk Mand i et Tag. [...] meget tilfreds med Valget denne Gang.*
- Sven Mossige vald til første varamann:

Gode Ven!

Hvad skal vi spåe os af anstundende Storthing? [...]

ventes ca. dobbelt så mange Bønder som hidindtil har været

Vel kunde jeg ikke nægte at Embedsklassen trænger om et Hegn, kuns at det ikke bliver så tykt, at det borttager altfor megen fri Jord. [...]

*Her falder allerede forskjellige ufordelagtige Domme over anstundende Storthing, som nu i Almindelighed er givet Navnet **Bondething***

Dei tre amerikabreva sokneprest Deinboll las på Skeie i Sandeid i 1848

- *Hans's Søster Kari, gift med Rasmus Larssen fra Helland, er i Amerika.*
- *Jeg læste 3 Brev som ere komne derfra, det sidste af 7 Aug. 1845 ...*
- *blandt andet meldes, (i breva til omgangsskulelærer Hans Skeie)*
- *at de have Samling hver Søndag, at stundom er Elling Eielsen Præst for dem, stundom Anders Skeie, som om Aftenen overhører børnene*
- *at de leve meget fornøiede og aldrig ønske sig tilbage for det timelige ...*
- *og at de ønsker, at Hans og Flere kom did, hvor der efter deres Skjøn var bedre for Sjæl og Legeme.*

Norsk etnologisk gransking/NEG-materiale - nedskrivnen handboren kunnskap

Tilleggsspørsmål nr.

Emne :

Oppskr. av :

(adresse) :

Brynaf.
Liva Solheim
Vikedal

Rogaland
Vikedal

Eller om den er etter andre eimelsmenn (ta også med

Knut Lillemo, 87 år, Vikedal

1. Det vanlige ord for bryne er her kvass-steidn, og á bryna kallar ein a kvedia, men mange brukar no og á þia á bryna.

Hein (som her vert uttala heidn) er ein finare sort kvass-stein som ein bruka til á bryne t.d. barberkniven med. Det kalla ein á heina kniven.